

**ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА
ЯК ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ І НОВА
ПАРАДИГМА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У КРАЇНАХ
ПЕРЕХІДНОГО СТАНУ**

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ,
д-р політ. наук, професор

MYKOLA F. GOLOVATYI,
Ph.D. in Political science, professor

Abstract: State Youth Policy as 54a Phenomenon of Social Development and a New Paradigm of State Making in Transition Countries.

The article deals with the main characteristics of the state youth policy; analyses its state and influence on the state making processes in the transition states. The author offers practical improvements for the main principles of development and implementation of the youth policy in Ukraine.

У сучасних науках в Україні – політологічній, філософській, соціологічній, фактично не розроблено проблеми “молодіжна політика”, “державна молодіжна політика”. Маємо лише окремі публікації з цих питань. Однак реальні соціально-політичні процеси стверджують, що така політика не лише існує, але й практично впливає на стан суспільства, процеси, які в ньому відбуваються. Які ж обставини в першу чергу маємо брати і беремо до уваги, коли йдеться про феномен “молодіжна політика”, зокрема в Україні? Виходимо з того, що українське суспільство перехідного періоду характеризується складними процесами становлення нової державності, політичної системи, а відповідно – й іншими підходами до формування нового покоління.

Стан суспільства, перспективи його подальшого розвитку можна

визначити й спрогнозувати у розрізі стану і шляхів соціалізації саме молодого покоління, стосовно всіх форм його життєдіяльності. При цьому важливого значення набуває спадкоємність поколінь. Вона обумовлена рядом об’єктивно-історичних причин, пов’язаних як з особливостями розвитку людської спільноти, так і місцем та роллю самої молоді в суспільстві. Бо історія – це не що інше, як постійна зміна поколінь, кожне з яких відповідним чином не лише успадковує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому старшими поколіннями, але й примножує, розвиває їх. Отже, від того, як буде передаватися від одного до другого покоління матеріальна і духовна спадщина, залежить стабільність і перспективність суспільного розвитку.

Питання суті молоді як великої соціально-демографічної групи, ха-

рактеру і особливостей молодіжного руху має велике як теоретичне, так і практичне значення, бо дає змогу, з одного боку, створити умови для саморозвитку і самореалізації молоді, а з іншого, – включити молодь у всі суспільні процеси з метою прогресивного поступу суспільства вперед.

Як молодіжна політика в цілому, так і державна молодіжна політика зокрема значною мірою реалізуються через саму молодь, молодіжний рух, молодіжні організації та об'єднання в результаті відповідної їх діяльності. При цьому маємо враховувати, що молодь ніколи не була, не є і не може бути однорідною. Вона різниться за рівнем освіти, професійної підготовки, ціннісних орієнтацій, соціальної активності, участі у політичних та інших суспільних процесах. Це має принципове значення при розробці і реалізації державної молодіжної політики, в тому числі і в Україні.

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молодь характеризується не лише віковими ознаками, але й місцем, яке вона посідає у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення та розвитку. Саме тому постає питання про молодь як суб'єкт суспільних перетворень, а звідси – і про саме цю вихідну позицію у формуванні державної молодіжної політики.

Тут варто сказати про таке. У колишньому СРСР, в Україні до середини 1990-х років молодь майже цілковито розглядалася як об'єкт впливу, особливо ідеологічного, виховного, відновлення не лише трудових ресурсів, але й заздальгідь запрограмованих ідей та громадянської позиції у підростаючого покоління. Через це поступово серйозно деформувався механізм спадкоємності поколінь, мало місце відчуження значної частини молоді від полі-

тики і культури, від безпосередньої участі в управлінні усіма соціальними і громадськими справами у суспільстві. Поступово втрачали авторитет і соціальне визнання з боку молоді такі інститути соціалізації молодого покоління як сім'я і школа. Втрачали авторитет і владні структури держави, що має виключно принципове значення. Нині стоїмо перед необхідністю найперше з боку держави визнати, що молодь – активний суб'єкт державотворення, а не лише об'єкт ідейного, виховного впливу. А відтак має принципово змінюватися і статус молоді взагалі.

Стосунки молоді з державою, зі всіма елементами її політичної системи, соціалізація молоді, її розвиток і самореалізація найперше відбуваються через молодіжний рух, молодіжні об'єднання та організації. Дотепер немає ні теоретично, ні юридично загальноприйнятої, установлені трактовки понять молодіжний рух, молодіжні організації, об'єднання, однак молодіжний рух завжди був, є і розвивається він і нині.

З ряду причин і обставин молодіжна політика як соціально-економічний, політичний феномен об'єктивно існує в будь-якому суспільстві. Центральною з таких обставин є та, що молодь має статус особливої, неповторної соціальної групи, яка суттєво відрізняється від усіх інших. При цьому ще у радянські часи такі відомі дослідники молодіжної проблематики, як В. Боряз, С. Іконникова, В. Криворученко, В. Лисовський, В. Павлов, Л. Рубіна, В. Колесников та ін. виступали проти абсолютизації вікових та психологічних ознак при визначенні поняття молоді. Здебільшого згадані автори звертали увагу на необхідність розглядати молодь саме як внутрішньодиференційовану, надто своєрідну соціальну групу суспільства, однією з помітних ознак якої є її класова приналежність¹. Останнє (класова приналежність) було

не чим іншим, як наслідком ідеологічної заданості часу, що врешті засвідчувало звуженість радянської соціології стосовно її погляду на молодь, визнання її ролі та статусу в суспільстві.

Загалом чи не найточніше з усіх визначень феномену "молодь" свого часу зробив відомий санкт-петербурзький філософ В.Т. Лисовський. Він писав: "Молодь – це покоління людей, які проходять стадію соціалізації, які засвоюють освітні, професійні й культурні функції та готуються суспільством для засвоєння і виконання соціальних ролей дорослого"². Уже з такого визначення видно, що, з одного боку, молодь сама ростить себе, дорослішає, набуває життєвого досвіду і відтак входить у життя, а, з другого, це певною мірою керований процес, вплив на який мають багато суб'єктів суспільного життя, а найперше – держава.

У кожній країні, за всіх загальних обставин і характеристик, молодіжна політика, найперше державна, має свої характерні особливості. Це пов'язано з історією, традиціями, культурою даної країни, особливостями її геополітичного розташування, соціальним складом населення тощо.

Фактично вже сьогодні можна розглядати особливості й історичну генезу формування та практичної реалізації державної молодіжної політики в сучасній Україні, згадати конкретних осіб – громадських, державних діячів, науковців, лідерів молодіжних громадських організацій, які започатковували таку політику з моменту проголошення незалежності України.

Після проголошення незалежності, за відсутності нової Конституції, відповідних структур, що займаються молодіжною політикою у її практичному аспекті, раптом (і це цілком природно) виявилось, що в

Україні не існує нормативно-правової бази, яка могла б слугувати певним фундаментом нової державної молодіжної політики. Фактично на кінець 1992 р. в Україні не було жодного нового закону, який декларував би, закріплював хоча б загальні засади державної молодіжної політики. Ініціативу з розробки перших нормативно-правових актів такої політики взяли на себе (істини ради) колишні комсомольські працівники, молоді депутати Верховної Ради першого скликання у новій Україні, працівники і науковці трьох структур – Комітету з питань молоді і спорту Верховної Ради України, Міністерства України у справах молоді і спорту, Українського науково-дослідного інституту проблем молоді: Анатолій Матвієнко, Анатолій Толстоухов, Валерій Борзов, Володимир Барабаш, Олександр Яременко, Валерій Плохій, Іван Хохленков, Микола Цуканов та ін. Безпосередню участь у цій роботі випало брати також авторів цих рядків. Зазначимо при цьому, що немало було і противників концептуальної ідеї нової державної молодіжної політики, саме тієї, що держава не повинна безпосередньо опікувати молодь, а найперше зобов'язана створити стартові умови для її життя, соціалізації. Серйозні суперечки зокрема точилися з кристами старої формації, які, наприклад, категорично відкидали як можливий соціологічний термін "адаптація молоді". Це, на їх думку, є не що інше, мовляв, як пристосування до умов життя, споживацтво. Але ж будь-який живий організм, а рівно й людина як найвищий витвір природи значною мірою і постійно адаптуються до життя, до умов навколишнього середовища!

У результаті численних і досить гострих дискусій, суперечок, в тому числі й серед молодих лідерів, вивчення ситуації у молодіжному середовищі, аналізу громадської думки

було вирішено, що першим документом, який би стратегічно визначав суть, філософію державної молодіжної політики в новій Україні, має бути щось на зразок короткої загальної декларації, а вже потім має з'явитися низка конкретних законів, підзаконних актів, які б деталізували державну молодіжну політику відповідно до основних сфер, особливостей життя молоді, становлення молодого покоління, його соціалізації.

Відтак першим документом, що започаткував нову державну молодіжну політику в Україні, була Декларація "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" (Закон України від 15 грудня 1992 р.). Проект цього документа було розроблено з тим, щоб: а) проголосити державну молодіжну політику в Україні пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави; б) визначити саме поняття "державна молодіжна політика" і ввести його в правовий, науковий обіг; в) окреслити основні завдання державної молодіжної політики, головні її напрями, механізм формування та реалізації³.

Слід зазначити, що дана Декларація виявилася настільки сміливою і прогресивною, що пізніше окремі її положення, іноді в дещо зміненому вигляді, перейшли і до Конституції України, інших законів та нормативних актів. Зокрема, вперше в історії України у згаданій Декларації було зазначено, що для практичної реалізації державної молодіжної політики в Україні в органах державної влади та управління всіх рівнів створюються спеціальні структурні підрозділи, утворюються соціальні служби для молоді, а у Верховній Раді України проводяться щорічні слухання про становище молоді тощо⁴.

Декларація, що загалом схвалено була сприйнята громадськістю, а

головне, самою молоддю, є, між тим, загальнополітичним документом (законом) і не враховує багатьох суто практичних аспектів державної молодіжної політики. І це природно. А тому оперативно було розроблено, а в лютому 1993 р. Верховною Радою України прийнято Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні". Фактично до сьогодні цей закон за своїм об'ємом, структурою, декларованими для молоді України правами і можливостями не має собі аналогів, у першу чергу – в країнах так званого ближнього зарубіжжя. Пошлемося на окремі приклади, що підтверджують вище зазначене. У ст. 7 "Праця молоді", наприклад, вказується, що "держава гарантує працевдатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення з дійсної строкової військової або альтернативної (невійськової служби)"⁵. Або таке: в ст. 12 "Охорона здоров'я, фізичний розвиток молоді" записано: "Місцеві ради народних депутатів запроваджують систему пільг і заохочень для підприємств, що спрямовують частину свого прибутку на розвиток фізичної культури і спорту, будівництво об'єктів фізкультури і спорту, організацію відпочинку, проведення рекреаційних заходів"⁶ і т. ін. Звичайно, істини ради треба зазначити, що і до сьогодні багато з таких статей законів стосовно молоді фактично не діють, однак їх дійсно революційний характер проглядається однозначно.

У подальшому молодіжне законодавство продовжувало розвиватися. І не лише шляхом прийняття таких специфічних законів, як "Про альтернативну (невійськову) службу"

або про молодіжні, дитячі громадські організації. Більш дієвому вирішенню молодіжних проблем сприяли і сприяють такі Закони України як: "Про освіту", "Про зайнятість населення", "Про фізичну культуру і спорт", "Про туризм", "Про об'єднання громадян", "Про сільське (фермерське) господарство", "Про колективне сільськогосподарське підприємство", "Про загальний військовий обов'язок і військову службу", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", Основи законодавства України про охорону здоров'я, про культуру тощо.

Не вдаючись у суто практичні аспекти реалізації державної молодіжної політики в Україні, можна спробувати виділити основні принципові моменти її формування та практичної реалізації, незалежно від типу державного устрою, хоча саме демократичному характеру держави вони найбільше і відповідають.

Розглядаючи функціональні особливості державної молодіжної політики, ми вважаємо, що вона має базуватися на таких принципах.

Принцип участі. Тобто суб'єктом розробки і реалізації державної молодіжної політики мають бути, перш за все, самі молоді громадяни, їх об'єднання, організації. Десятилітня практика державотворення в Україні підтверджує правомірність дотримання такого принципу, бо принцип участі передбачає обов'язкове входження самої молоді у всі владні структури, політичні об'єднання й організації, активну роботу в них. Тут важливе значення має те, у який спосіб у державі ведеться робота щодо підготовки майбутніх фахівців усіх галузей життєдіяльності суспільства – економіки, культури, освіти тощо.

Принцип гарантій. Згідно з ним держава має надавати всім молодим громадянам мінімум державних соціальних послуг, які стосуються ос-

віти, виховання, духовного і фізичного розвитку, професійної підготовки і працевлаштування. Подальший розвиток особи, її самореалізація – то насамперед зусилля самої людини, її самовдосконалення. Його можна стимулювати різними способами, в тому числі кредитуванням, системою раціональних пільг, визначенням і заохоченням кращих і кращої діяльності.

Принцип соціальної компенсації. У даному випадку йдеться про правовий та соціальний захист саме тих молодих людей, які за власним соціальним статусом та станом здоров'я самі не спроможні про себе подбати (діти з неповних чи багатодітних сімей, сироти, молоді інваліди тощо). Крім того держава, на нашу думку, не повинна брати на себе обов'язок дати максимум гарантій для молоді виключно з "власної кишені". Цей принцип може активно спрацювати лише тоді, коли держава, її структури, органи виконавчої влади активно підтримують інновації самої молоді, молодіжні програми і проекти, які молодь реалізує в першу чергу власними силами.

Принцип пріоритету. В ході здійснення державної молодіжної політики мають, в першу чергу, стимулюватися і підтримуватися ті молодіжні проекти, програми, ініціативи, які сприяють розв'язанню найпекуучіших проблем молоді. На кінець ХХ століття такими проблемами молоді України були і нині є: освіта, професійна підготовка, зайнятість, безробіття, охорона здоров'я, задоволення духовних потреб.

Молодіжна, державна молодіжна політика можуть і мають свої модифікації, особливості, відповідний механізм реалізації.

Державна молодіжна політика у більшості країн світу, за нашим аналізом, базується на специфічній законодавчій базі і здійснюється спеціальним державними органами,

структурами. Головним рушієм такої політики при цьому є, як зазначалося, сама молодь, її організації, їх ініціативна, інноваційна діяльність.

Моделей молодіжної політики є багато, але, за всіх відмінностей, вони все ж більш-менш подібні, повторюються. Ми, головним чином, виділяємо дві моделі державної молодіжної політики в інших країнах. Одна з них характеризується достатньо активним втручанням держави у стосунки суспільства і молоді (умовно, "модель Швеції"), друга – тим, що першочергова увага держави спрямована на соціально незахищені і "неблагополучні" групи молоді (неоконсервативна "модель США"). Окремо можуть виділятися особливості державної молодіжної політики у Білорусі, Іспанії, Молдові, Німеччині, Нідерландах, Португалії, Росії, Словаччині, Чехії, Фінляндії та інших країнах. Дещо з досвіду цих та інших країн може бути запозичене при розробці державної молодіжної політики в Україні, хоча значною мірою маємо формувати саме власну політику стосовно молоді, яка враховує історичний досвід та проблеми державотворення в цілому, реалізації державної молодіжної політики в самій Україні зокрема.

Найперше обстоюємо точку зору, що держава має за всіх обставин визначати молодь активним суб'єктом історичного процесу, а не об'єктом ідеологічного, виховного впливу, як було раніше, за часів існування СРСР. Уся діяльність держави стосовно молоді як специфічної соціально-демографічної групи, повинна бути спрямована на сприяння розкриттю і реалізації різноманітних інтересів, запитів і потреб молоді. Але робитися це повинно не у вигляді надання пільг, а, перш за все, шляхом підтримки й розвитку ініціативи, діяльності самої молоді, її організацій, об'єднань. Найперше, звичайно, йдеться про інноваційну ді-

яльність юнаків та дівчат як у власних, так і суспільних інтересах.

Необхідно зацентрувати увагу ще на ряді положень.

Державна молодіжна політика, як свідчить досвід, лише тоді може бути результативною, коли вона виділяється саме як специфічний, пріоритетний напрям у діяльності держави, усіх її органів і структур і здійснюється в інтересах як молодшої людини, так і суспільства загалом. Без такої пріоритетності не буде належного зв'язку між поколіннями, їх спадкоємності.

Державна молодіжна політика у демократичному, правовому суспільстві передбачає створення певних умов і гарантій для соціального становлення та розвитку молоді, її інтеграції в усі сфери життєдіяльності, реалізації усіх потенцій і здібностей юнаків та дівчат. Це основоположні засади такої політики, без яких вона просто не може існувати, бути активною.

Державна молодіжна політика є тим своєрідним механізмом, завдяки якому держава, а також і партії, громадські об'єднання, організації, рухи, соціальні інститути вступають у взаємостосунки з молоддю, сприяють (або ні) реалізації інтересів, запитів і потреб молодих людей.

Сформувати об'єктивну молодіжну політику, в тому числі і державну, можливо лише у тому випадку, якщо: а) ми добре знаємо саму молодь, її потреби і проблеми; б) добре усвідомлюємо реальні протиріччя формування і розвитку поколінь, що включені у систему суспільних відносин. Іншими словами, суть проблем молоді, як і молодіжної політики загалом, може бути зрозумілою лише у тому випадку, якщо з'ясовані основні протиріччя не лише усередині самої молоді, але й між молоддю та іншими соціальними групами суспільства, між

усіма поколіннями людей. З урахуванням цього й формуються механізми, форми і методи розв'язання таких суперечностей.

Центральним протиріччям, яке покликана розв'язувати державна молодіжна політика, є протиріччя між суб'єктивними планами, інтересами молодих людей і державними, суспільними потребами. Постає непросте питання узгодження цих інтересів.

Молодіжна політика може стати реальністю і буде результативною за умов, коли об'єктивно сприймається і здійснюється процес виховання молоді, формування її світогляду. Вище ми вже зазначали: належить рішуче позбутися того, у минулому традиційного, стереотипу "комуністичного виховання", коли процес впливу на молоду людину розглядався як формування на певний зразок, за певною моделлю і здатністю. Бо молодь завжди намагалася бути не якоюсь пасивною субстанцією, а активним суб'єктом діяльності, соціальних відносин і перетворень.

Отже, виховання є і повинно бути не інакше як активною складовою тих відносин, що в цілому склалися у суспільстві. У даному випадку виховання ми розглядаємо не просто як передачу молоді від старших певного досвіду, знань, навичок і т. п., а як складну взаємодію поколінь, їх взаємні кроки назустріч одне одному.

Об'єктивним і суб'єктивним фактором молодіжної політики, обов'язковою умовою поступального розвитку суспільства є сама молодь, розвинутий молодіжний рух. Бо саме через молодь, її організації держава, її інститути і можуть максимально сприяти реалізації запитів і потреб усього молодого покоління. І тому, образно кажучи, молодіжних організацій і об'єднань може бути стільки, скільки є групових молодіжних інтересів.

Державна молодіжна політика не тотожна молодіжній політиці взагалі,

бо держава не має можливості (та й потреби) поширювати свій вплив на всі суб'єкти молодіжної політики. Головними її суб'єктами є: політичні партії, громадські організації і об'єднання, різноманітні соціальні інститути суспільства, релігійні установи тощо.

Формування державної молодіжної політики в будь-якій країні здійснюється в умовах політичного плюралізму, тобто під впливом найрізноманітніших ідейних поглядів, течій, думок. Цілком зрозуміло, що жодна з партій чи організацій не може обійтися без молоді, впливу на неї. Це значить, що функції держави і політичних партій чи організацій щодо молоді, молодіжної політики суттєво різняться. Державна покликана створити умови для соціального старту молоді, її самореалізації у суспільстві, отже, їй треба дбати про максимальну співпрацю на цьому ґрунті усіх суб'єктів молодіжної політики.

Метою державної молодіжної політики, на наш погляд, має бути:

- забезпечення справжньої рівності прав, обов'язків і соціальної перспективи молоді поряд з іншими соціальними групами, але не за їх рахунок;

- соціальний захист молоді, вирішення різноманітних соціально-політичних, економічних проблем молоді, а також створення для юнаків та дівчат необхідних стартових можливостей для влаштування власного життя, адаптації у ньому, для саморозвитку і самореалізації;

- підтримка і стимулювання основних суспільно корисних ініціатив самої молоді, її організацій і рухів, що намагаються внести конкретний вклад у вирішення як суто молодіжних, так і загальносуспільних проблем.

У ході розбудови України як суверенної держави мета державної молодіжної політики має відповідним

чином уточнюватися і конкретизуватися.

Веручи до уваги вищенаведене, можемо обстоювати такі основні функції державної молодіжної політики:

- створення гарантованих соціально-економічних, політичних та інших необхідних стартових умов для соціалізації молоді;

- реалізація проблем, запитів, інтересів молоді не за рахунок інших соціальних груп суспільства;

- координація зусиль усіх державних органів, партій, організацій, об'єднань, рухів, різноманітних соціальних інститутів суспільства щодо забезпечення умов для розвитку і самореалізації молоді;

- соціальний захист тих груп молоді, котрі неспроможні самостійно вирішувати власні проблеми чи, бо-дай, полегшити власне життя.

З урахуванням вище зазначеного, головними принципами державної молодіжної політики в Україні мають бути і фактично стали:

- створення сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей молоді у навчанні, праці, різноманітній суспільно корисній діяльності;

- розвиток основних політичних, економічних, правових і соціальних гарантій для реалізації молоддю своїх прав і свобод;

- надання молоді певних соціальних гарантій стосовно набуття освіти, професії, розвитку самостійності, активності і підприємництва;

- розвиток молодіжної ініціативи, молодіжного руху, широке залучення молоді до участі у суспільно-політичному житті.

Державна молодіжна політика має, на нашу думку, здійснюватися головним чином у двох напрямках: соціально-економічному і політичному.

Перший повинен охоплювати основні сфери життєдіяльності молоді людини – навчання, професійна підготовка і праця, побут, дозвілля, тобто все, що сприяє соціалізації особи.

Щодо другого, то він пов'язаний з формування громадянської позиції, активності молодих людей, їх ціннісних орієнтацій, стійких норм моралі.

За таких обставин можна стверджувати, що державна молодіжна політика спрямована буде, з одного боку, на відтворення робочої сили, робочих рук, а з іншого, – на громадянську соціалізацію особи.

Державна молодіжна політика повинна реалізовуватися у соціально-економічній, соціально-політичній сферах, у галузі освіти і культури, сімейно-побутовій сфері, стосовно діяльності молодіжних організацій і об'єднань.

Державна молодіжна політика, має враховувати також, умовно кажучи, два рівні: ближні цілі й орієнтири у реалізації та самореалізації молоді і дальні, тобто перспективні, розраховані на більш тривалий час.

Щодо молодіжних програм, особливо регіональних, то вони не повинні мати якийсь всеохоплюючий характер. Навпаки – їх слід орієнтувати на певні пріоритетні завдання або напрями діяльності. Це можуть бути і досить звужені програми типу: "Освіта, професійна підготовка і адаптація молоді", "Милосердя", "Соціальна адаптація молоді", "Молода сім'я", "Житло" та ін.

Державна молодіжна політика має будуватися також з урахуванням специфіки, потреб окремих категорій молоді, її вікових груп, регіональних умов і особливостей, з урахуванням не лише характеру взаємин між молоддю та іншими соціальними групами, але й між групами молоді зокрема.

Головними складовими, що забезпечують молодіжну політику, є законодавча і виконавча влади, а також молодіжний рух.

Організаційний механізм державної молодіжної політики, в тому числі і в Україні, може складатися з системи спеціальних державних органів, служб, які будуть забезпечувати безпосередню реалізацію такої політики.

Одним з дієвих механізмів здійснення державної молодіжної політики має стати законодавство. Основними його елементами є: конституційне законодавство; спеціальне молодіжне законодавство; галузеве за-

конодавство (житлове, трудове, кримінальне, адміністративне тощо). У законодавстві повинні бути закріплені специфічні громадянські соціальні права молоді (праця, пільги, допомоги, кредити, компенсації) та ін.

Мусить існувати також юридична відповідальність за порушення будь-ким молодіжного законодавства.

У тісному поєднанні перерахованих складових і повинна розроблятися та практично реалізуватися державна молодіжна політика у демократичній державі, якою прагне стати і Україна.

¹ Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції. – Вінниця: Вид-во Вінниц. мед. ун-ту, 2000. – С. 16.

² Соціологія молоді: Учеб. / Под ред. проф. В.Т. Лисовс-

кого. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. – С. 41.

³ Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”/ Закон України від 15 грудня 1992 р.// Діти, молодь і закон: Зб. док.

– К.: Академпрес, 1994. – Ч. 1. – С. 43–45.

⁴ Там само. – С. 45.

⁵ Там само. – С. 49.

⁶ Там само. – С. 53.